

Neoliberalizem v šolstvu

Od osemdesetih let prejšnjega stoletja se zdi, da neoliberalizem nadomešča socialno demokracijo kot dominantno platformo ekonomskih in socialnih politik. Povedano velja za vse kapitalistične formacije socialnega. Opremljen z idejami privatizacije kot vulgarna redukcija liberalizma vnaša v razumevanje družbe nevarne elemente instrumentalnega racionalizma, suženjskega fatalizma, egoističnega individualizma, obenem pa nas spontano prepričuje o zunanje neizogibnih ekonomskih zakonitostih, zahteva logiko Smithove »nevidne roke«, slepo pokoritev državljana in njegovo podrejanje v vseh sistemih delovanja. Neoliberalizma ne smemo razumeti preprosto kot razširitev pravil trga in omejevanje vpliva države, v njem moramo ugledati radikalno rekonfiguracijo širših razmerij med državo in trgom, nekaj drastično intervenirajočega v samo socialno bistvo človeka, njegovo naravo in družbeno vlogo.

Danes je esencialno izhodišče neoliberalizma, enega najbolj razširjenih konceptov ekonomske politike države, nekakšna implicitna vera v trg, ki da je sam v sebi zmožen najbolj pravično in učinkovito urejati ekonomska in družbena razmerja med ljudmi. Čudežna moč svobodnega trga naj bi zahtevala odsotnost države in njenega vpletanja v zakonitosti trga, vse skupaj pa naj bi zagotavljalo gospodarsko učinkovitost in proizvajalo svojevrstno socialno pravičnost – ki si seveda ne zasluži tega imena. Čeprav vemo, da se je ta model ekonomske in socialne urejenosti npr. v skandinavskih državah že postavil na glavo, saj tam močna in učinkovita država lahko uspešno nadomešča domnevno učinkovitost trga, četudi npr. nemško gospodarstvo deluje ekonomsko učinkovito ob močni državi in njenem soupravljanju večjih podjetij, tudi ob navzočnosti sindikatov, se nam ob tem zarisuje temeljni paradoks prostega trga – ta deluje in je uspešen le tam, kjer ga regulira, vzpostavlja in nadzoruje učinkovita in močna država. Svobodnega trga in države ne smemo nujno razumeti kot ekonomsko dihotomijo, kot izključevalna nasprotja, temveč lahko eden deluje le v sozvočju z drugim in v sožitju z njim.

Od leta 2008, ko je svetovne gospodarske in finančne trge načela kriza in korenito razburkala domače gospodarstvo, smo tudi v domačih razmerah naleteli na mehanizem delovanja zahtev po vračilu dolgov – vse evropske države, ki so zadolžene, a tega dolga niso bile več sposobne

v takšni meri ali sploh ne vračati, so bile prek Bruslja nenehno pozivane ali celo izsiljevane, da bi dosegle povračilo dolgov. Formulirani recept je preprost: država mora čim manj trošiti, postati mora manj socialna in razprodati mora svoje državno premoženje. Neoliberalna agenda je nenedoma postala spontana ekonomska ideja Evropske unije, vsiljevana tudi Sloveniji. Njeno praktično raven poznamo iz izkušenj: pomeni, da tuje banke pridobivajo vračilo posojil, ki so jih dale domačim bankam, ker je država morala za to prevzeti jamstvo, da lahko pri tem diktirajo izjemno visoke obresti, da nas silijo v razprodajo državnega premoženja in najboljših podjetij in da nam z vsiljeno sanacijo bančnega sistema ponujajo model poddržavljenja številnih podjetij, ki bodo potem poceni razprodana. Povedano drugače: neoliberalistična paradigma je tisti instrument, s katerim evropske države prisiljujejo manjše in šibkejše, da jih v službi kapitala zlorabljujejo za svoje nacionalne in seveda ekonomske interese.

Ko se sprašujemo o tem, v kolikšni meri je neoliberalizem vdrl v šolski prostor, s čimer se ukvarja pričujoči tematski blok, lahko umeščanje značilnosti neoliberalne logike in ideologije v slovenskem šolskem sistemu ali širše spremljamo na različnih ravneh. Prva je splošnogospodarska, druga je politična, tretja ideološka, četrta diskurzivna. Številni komentatorji neoliberalnih reform v izobraževanju in znanosti celo ugotavljajo, da neoliberalna ideologija na tem področju predvideva neko novo, spremenjeno in prevrednoteno vlogo znanja. Trenutna histerija finančne krize, grožnje z odpuščanjem učiteljev, nižanjem plač in višanjem normativov nosijo s seboj diskurzivne značilnosti, ki smo jih sprejeli kot samoumevne. Že vsiljeni terminološki besednjak pravzaprav razkriva tiho privolitev v neoliberalne reforme, ki niso prišle iz nič – izvirajo pač iz ponotranjenega diskurza o pojmih, kot so vseživljenjsko učenje, učenje učenja, človeški kapital, človeški viri, učinkovitost, uspešnost, storitve, družba znanja, kompetence. Ti in drugi so konceptualizirali ne le naše dožemanje šolskega polja (velja predvsem za sekundarno in terciarno izobraževanje), ampak so ga tudi konkretno predrugačili.

Reforme in posodobitve slovenskega šolstva v preteklih letih so same postale svoje lastno nerefektirano gibalno, njihova domnevna nujnost se je ugnezdila v zavest šolnikov na vseh ravneh in njihovo jedro je ostalo nepreizprašano in neprašljivo. Kritičnega premisleka o morebitnih slabih posledicah ni bilo. Pomembni so tudi vidiki, ki neoliberalizem kot paradigmo vnašajo kot samoumevno glede na preostale evropske države – neredko so skriti za zahtevo po proporcijah in disproporcijah med javnim in zasebnim šolstvom, ki da ga v domačih razmerah zelo primanjkuje.

Šola je dobila novo družbeno vlogo – proizvaja človeški kapital oziroma kompetentno, fleksibilno delovno silo; šola je s tem hierarhično podrejena ekonomiji; znanje, ki je bilo še nedavno emancipatorno, postane podrejeno produktivni učinkovitosti; šolsko področje se spremeni v šolski trg; spremeni se moralna zavest; spremenijo se oblike dela v šoli (individualizacija) in vloga učiteljev, ki so samo še vodniki na tržnici, proizvajalci človeškega kapitala, organizirani v strogo urejene hierarhične piramide.

Ko postanejo te spremembe samoumevne in realne, poslanstvo učiteljev postaja vedno manj služenje javnemu (raz)umu in svobodi duha; učitelji in zaposleni v šoli postajajo novodobni proletarijat, ki v službi kapitala proizvaja človeške vire; s tem vsak dan soustvarjajo svet »svobodne pobude«, dokler jim ta ne odgovori z odpuščanjem, nižanjem proizvodnih stroškov in višanjem normativov. Takšne so navsezadnje tudi smernice OECD in Evropske komisije – obe v svojih temeljnih dokumentih zagovarjata ta novi odnos med šolo in gospodarstvom. Šola naj mlademu človeku ponudi zlasti »paket temeljnih kompetenc«. A to je le en vidik.

Koketiranje z neoliberalno paradigmo v slovenskem šolstvu se nesporno v zadnjem času zelo povezuje z vlado Janeza Janše v letih 2004 in 2008, pozneje tudi med februarjem 2012 in marcem 2013, a tudi z vlado Alenke Bratušek in npr. nenehnimi prikritimi idejami o uvedbi šolnin ob spremembi Zakona o visokem šolstvu, s katerimi je pohitel minister dr. Jernej Pikalo. Težko bi dejali, da se takšna paradigma ozko povezuje le z »levimi« ali »desnimi« vladami – po svoje je skrb zbujujoče, da se razliva čez oba politična pola. Naj v ilustracijo navedem primer nepriljubljenega ministra dr. Žige Turka – ker je Janša združil več ministrstev v eno, izobraževanje, znanost, kulturo in šport, so mu rekli tudi superminister. Ne le, da je poskušal uvesti privatizacijo šolstva, temveč je v celoti sprejel agendo brezplačnega šolanja kot nečesa, kar je anomalija in zaradi katerega bi morali študenti biti, dokler ga še imajo, nadvse veseli.¹

Ob neki priložnosti je nekdanji minister Turk celo zapisal, da je »študentke in študente pozval, da bi v časih, ko ni več denarja za čisto vse, cenili, da jim država kljub hudim časom vendarle omogoča brezplačno šolanje. Zato naj v prihodnje zavzeto in hitro študirajo.« Ministrova intenca je jasna: pod krinko, da svetuje študentom, naj študirajo, jim implicitno grozi.²

Ministrovo svetovanje študentom, češ začnite ceniti, da vam država omogoča brezplačno šolanje, je podvojeno cinično. Najprej zato, ker se postavlja v vlogo arogantneža, ki maha z denarjem, čeprav ta v resnici ni njegov, temveč davkoplačevski, nato pa še, ker na podlagi tega od študentov celo zahteva hiter študij in po tihem razume brezplačno šolanje kot anomalijo in trenuten privilegij. In to v razmerah, ko je vlada drastično posegla v visoko šolstvo in znanost – eden od očitkov Janševi vladi je v letu 2012 venomer bil ta, da načrtno jemlje denar javnemu šolstvu, da bi ga spodkopala, ter da ga načrtno preusmerja v zasebne šole. Ena resnih namer je med drugim bila tudi, da bodo krogi okoli dr. Petra Jambreka ustanovili kar novo univerzo.³

Podvojenemu cinizmu ideološkega spopada z javno šolo, kakršno poznamo, bi lahko dodali še tretji element – kot da je cinično obnašanje nujno in tako rekoč konstitutivno za ideološki vdor neoliberalne misli. Ko je namreč nekdanji minister Turk na vladi oktobra leta 2012 izvedel, da bo vlada krepko posegla s finančnimi rezi v šolstvo (za kar minus 10 odstotkov), kulturo (minus 17 odstotkov) in znanost (minus 19 odstotkov), je sicer zaigral na karto osebne prizadetosti, vendar je novinarje gladko zavrnil, ko so ga vprašali po tem, ali bo odstopil: »Dokler sem koristen, ne bom.«

Kaj je potem tisto, kar ustvarja prepričanje o lastni koristnosti in moči v perspektivi prenove šolskega sistema? Verjetno prav vera v novo moč, ki jo prinaša drugačna, s socialno občutljivostjo in konceptom javnega šolstva skregana napoved novega. Kar se zdi koristno v avtopercepciji ministra, je prav naznanilo neoliberalnega obrata, dojetega kot ultimativno koristni zasuk

---

¹ Februarja 2014 so mediji poročali, da je zaradi zlorabe uradnega položaja Turk ovaden skupaj s svojim direktorjem direktorata za visoko šolstvo Borutom Rončevićem. Razlog: več kot pet milijonov evrov davkoplačevskega denarja naj bi si namreč razdelile tri že vnaprej izbrane zasebne fakultete, za katere so bili prirejeni razpisi.

² Pozneje je v polemiki z urednikom Gregom Repovžem zapisal: »Svetovati študentom, naj študirajo, menda ni narobe. Bo osip manjši in kakšen faliran študent manj. Ta del, ki zadevo postavi v čisto drugačno luč, je Repovž seveda zamolčal.«

³ Ne le, da bi s tem dobili zasebno ustanovo v razmerah zanikanja pomena javnega šolstva, vsem projektom zasebnega šolstva in ustanavljanja novih fakultet se je venomer očitalo, da so dejansko politični projekti političnih izbrancev, blizu Janševi vladi.

šolskega polja (in še kakšnega) proč od prvin socialne države v novo, po vsem sodeč edino sprejemljivo prakso.

Prispevki v pričujočem bloku so dotaknejo področja šolstva in njegovih ideoloških perturbacij na številne, relativno heterogene načine. Nekateri avtorji so se bolj podali v smer konkretne empirije in bolj v prostore domačega šolskega sistema, drugi so bolj sledili teoretskim nagibom. Naj jih na kratko naštejemo. Javornik in Marinčič se v svojem prispevku v perspektivi dragocene izkušnje dveh visokošolskih predavateljev in obenem aktivnih sindikalistov koristno dotakneta domače stvarnosti: načinov, kako globalizacija učinkuje in kako se neoliberalne politike prevajajo v slovensko visoko šolstvo. Ugotavljata, da se paradigmatično sprevača naše razumevanje družbene vloge splošnega izobraževanja in znanja na splošno, v katerem univerze igrajo čisto določeno vlogo: če so oddaljene od centrov globalnega kapitala, se npr. raziskovalne ustanove spontano podrejajo interesom kratkoročnega dobička, kot izobraževalne ustanove pa se preobražajo v tovarne za produkcijo »uporabnega« znanja. Avtorja sta v svojem članku zelo konkretna in povedano ilustrirata z dogajanjem na Univerzi v Mariboru, ki se v svojih uradnih strategijah izrecno opredeljuje za podjetniški tip univerze, pri čemer skuša uničujoče učinke finančnih pritiskov promovirati kot razvojno priložnost. Težnja po fleksibilizaciji dela na univerzi delavce postavlja v čedalje bolj negotov položaj, kakovost študija pa vidno pada. Ugotavljata, da smo priča svojevrstnemu paradoksu: člani akademske skupnosti in študenti omenjenim procesom v čedalje večji meri dejavno asistirajo.

Pavel Zgaga zahteva premislek o visokošolskih reformah v regiji, ki geografsko obsega Slovenijo ter še sedem držav t. i. Zahodnega Balkana v zadnjih dveh desetletjih. Ob tem ga zanima, katere so bile glavne značilnosti visokošolskih reform v teh državah po letu 1990 in kakšno je bilo njihovo razmerje do mednarodnih procesov in premikov v polju visokošolskih politik (*policy*); v tem kontekstu sledi pojavom politizacije in privatizacije visokega šolstva, implementaciji bolonjskega procesa ter odkriva dihotomijo mednarodnih norm in lokalnih identitet. Ob zadnjem vprašanju obravnava še razmerje med centri in periferijami v kontekstu visokošolskih politik in kritično preveri vprašanje, ali v kontekstu sodobnega razvoja visokega šolstva t. i. periferne države danes igrajo zgolj vlogo nekakšnih '*policy kolonij*'.

Valerija Vendramin se spopade z vdorom neoliberalizma v šolski sistem in akademski svet ne le skozi vrednotenje znanstveno-raziskovalnega dela, temveč tudi vloge spola v vzgoji in izobraževanju: problematiko analizira prek ozkega, a precej povednega pogleda v danes preferirano raziskovanje vzgoje in izobraževanja, ki ga danes zaznamuje neoliberalna logika praktičnosti v kontekstu dosežkov šolanja. Področje dopolnjuje s širšim pogledom na »družbeno in kulturno pokrajino, ki bi ji lahko rekli postfeministična«, kot pravi Angela McRobbie, ena najpomembnejših avtoric s področja novih teorij o »*gender power*« in postfeminizmu. Ob tem neoliberalizem, skupaj z Jessico Ringrose, razume »kot totalizirajoč diskurz, skozi katerega se rekonstituira subjektivnost v ekonomskih okvirih, kjer tržne vrednote in komodifikacija popolnoma zasitijo konstrukcijo sebe in drugega«. Posledica: neoliberalizem in postfeminizem sta diskurza, ki se vzajemno krepita tako, da je neoliberalizem »ospoljen«, saj so ženske v večji meri kot moški vključene v dinamiko sprememb, transformacij in samoregulacij.

Zgodovinske pogoje vznika postmodernizma kot prevladujoče družboslovne paradigme na akademiji in obenem medsebojno povezavo oziroma oplajanje teh različnih dejavnikov poskuša nakazati v svojem prispevku Tibor Rutar. V članku želi pokazati, zakaj je postmodernistična kritika marksovske razredne analize neupravičena, in raziskati politično-ideološke implikacije

postmodernističnega obrata in vzajemnega marginaliziranja razredne analize oziroma historičnega materializma na akademiji. Glede tega opozarja na povezanost med neoliberalizmom kot reakcionarno (ekonomsko) paradigmo, ki preprečuje množične politične prakse upiranja zoper dobesedno nečloveško življenje – ki ga implicira kapitalistični produkcijski način s svojo stvarno dominacijo nad živimi subjekti. Na koncu sklene, da je akademski obrat k postmodernizmu ne samo nepotreben, temveč zaradi svojega neutemeljenega izrivanja razredne analize in kritike politične ekonomije celo regresiven.

Teorije človeškega kapitala postajajo čedalje pogostejša referenca tako novejših pedagoških teorij kot političnih načrtov reform znanosti in izobraževanja. Kot del splošne ideologije družbe znanja, teorije človeškega kapitala pomenijo ideološko apologijo neoliberalnih trendov v okviru znanstvenih in izobraževalnih politik. Povečanje vlaganja v človeški kapital tako na družbeni kot individualni ravni naj bi povečalo tako konkurenčnost gospodarstva kot zaposljivost in blaginjo posameznikov. Zato Primož Krašovec v članku oriše intelektualno zgodovino in družbeno-politični kontekst razvoja teorij človeškega kapitala, nato pa se posveti kritiki neoliberalnega enačenja dela s kapitalom ter teoriji, po kateri investicije v človeški kapital prinašajo dobiček tudi posameznim delavcem. Nato oriše splošno družbeno-zgodovinsko dinamiko razvoja visokotehnološkega kapitalizma in ugotavlja, da »investicije v človeški kapital« in ekonomske inovacije ne pomenijo povečanja splošne družbene blaginje. V zadnjem, četrtem delu se podrobneje ukvarja z učinki aktualnih visokošolskih reform na izobraževalni proces in delovne razmere na javnih univerzah.

Zdenko Kodelja se podaja v smer razlage vpliva neoliberalnih idej in neoliberalne politike na avtoriteto – v vseh njenih oblikah – v primeru univerze in univerzitetnih profesorjev. Iz tega nakazanega razmerja želi zarisati osnutek teoretičnega ogrodja, ki nam bo pomagal razumeti, kaj je bistvo avtoritete, in posledično nakazati, da ima odnos med avtoriteto in zaupanjem ključno vlogo pri razumevanju vpliva neoliberalne politike na avtoriteto univerze in univerzitetnih profesorjev. Glede tega ob premisleku o avtonomiji profesorjev meri na določitev tistega, kar profesorja naredi za spoznavno avtoriteto, kar po njegovem mnenju ni resnica tega, kar reče, ampak verjetje študentov, da je resnično; avtoriteta, avtonomija univerze in neoliberalna politika zato izpričujejo določena notranja razmerja.

Kako v obdobju »človeškega kapitala« poteka neoliberalni napad na šolo in kakšno obliko je ta napad dobil pri nas, poskuša interpretirati Andrej Adam. Danes lahko v vseh razvitih kapitalističnih državah opazujemo podrejanje šole ekonomiji, a se v nekaterih najbolj razvitih državah to podrejanje dogaja ob nezmanjšanih vlaganjih v šolo. Ta napad pa je pri nas veliko bolj neposreden in surov, ugotavlja Adam, in oblast pričakuje podrejanje šole trgu ob hkratnem manjšanju vložkov vanjo. V obeh primerih velja, da se napad, ki šolo podreja kapitalu, ne bi mogel zgoditi, ali bi se vsaj veliko teže, če ga ne bi spremljal nov šolski diskurz, h kateremu veliko prispevajo sami učitelji, bodisi s pasivnostjo bodisi z nerazumevanjem sodobne šolske stvarnosti.

V končnem prispevku tematskega bloka se Mitja Sarđoč spopade z idejo enakih možnosti v šolskem polju in širše. Osnovna predpostavka te ideje je, da so priložnosti za doseganje zastavljenega cilja med vsemi posamezniki, ki konkurirajo za določen selektivni položaj, enake. Četudi velja, da so enake možnosti eden osnovnih mehanizmov pravične oz. poštene distribucije selektivnih družbenih položajev ter s tem povezane socialne mobilnosti, ostaja ideja poštenih enakih možnosti razpeta med vrsto konkurenčnih političnih projektov, npr. egalitarni liberali-

zem, libertarno politično teorijo, multikulturalizem itn. Sardoč nato problematizira dve osnovni razsežnosti problematike enakih možnosti, in sicer problematiko poštenosti enakih možnosti in problematiko merila oz. valute poštenosti. V sklepnem delu prispevka sta predstavljena dva osnovna paradoksa, ki določata smer razprave in tudi morebitnih rešitev zagotavljanja poštenih enakih možnosti v okviru konkuriranja za selektivne družbene položaje.